

ջապէս Տինամիք շարժամար։ Այսպիսի յղացք մը կը միաւորէ ժամանակաւորն ու յաւիտենականը, պատմականն ու բնագանցականը, այն որ ներկայ է պատմութեան ֆիզիք իրականութիւններուն մէջ, և այն որ վերջապէս կը յայտնակերպուի ոգեկան իրականութեան ամենախորունկին մէջ, ու կ'օգնէ զօգելու երկրային ու երկնային պատմութիւնները։

Բայց, ինչ կը նշանակէ «երկնային Պատմութիւն» յղացքը։ Ոգեկան կեանքի ներքին ծալքերուն մէջ, կը բնակի նախաճակատագրականութիւնը, որ կը յայտնակերպէ ինքզինք երկրային կեանքին մէջ։ Երկնային այս նախերգանքը նմանիմաստ է Goethe-ի Faust-ին։ Faust-ի ճակատագիրը Մարգուն ճակատագիրն է, ու այս երկնային նախերգանքը կը կանխորոշէ մարդկութեան երկրային ճակատագիրը։ Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը պարտի, պատմութեան բնագանցականը ըլլալ։ Վասնզի անիկա իր ծնունդը ունի այն երկնային նախերգանքին մէջ զորս կը կանխորոշէ պատմական ճակատագրականութիւնները ներքին ոգեկան պատմութեան յայտնակերպման մէջ, որովհետեւ երկինքը մեր ներքին ոգեկան երկինքն է։ Հոս է որ կը գտնենք այն իրաւ կապը պատմականին և բնագանցականին միջև ուր ես կը տեսնեմ է՛ն խորունկ նշանակութիւնը իւրաքանչիւր Բրիտանացի պատմութեան փիլիսոփայութեան։ Անիկա կ'անդրանցնի հերձուհիներու և զաղափարաց զուգահեռականութիւններուն, ապահովելով առաւելագոյն իմացում մը, մէկը միւսին մէջ հեղուով, խորհրդաւոր ալլակերպում մը կը յառաջացնէ, երկնայինն և երկրայինն, բնագանցականն և պատմականին միջև, արտաքնացնելով ներքինը։

ՆԻՔՈԼԱ ՊԷՐՏԻԱԷՎ

Թրգմ.

ԶԱԽԷՆ ԱՖԶ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

(Վերջ)

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Ուրեմն, ծայր աստիճան դժուար է հետեւիլ իմացականութեան։ Աւելին. տեղին է ան միշտ և ամենուրեք, և վերջապէս, սեպհական կարծուած իր կալուածին մէջ, անոր օգտագործումը ամբողջապէս հաճոյքէ զերծ է։ Որովհետեւ այն որ միշտ կը դատէ, երբեք չվայելիւր և քննադատութիւնը կը դառնայ, իր ձեռքերուն մէջ, բռնազրօսիկ և կարծր բան մը, փոխանակ ըլլալու «պարզապէս արուեստը վայելելու» զիրքերը, և հարստացնելու ու նրբացնելու անոնցմով իր զգայութիւնները։ Պիւնըթիէրի քըննադատութիւնը «զաղափարաբանութիւն մըն է միայն», և ան «կ'արտաքսէ զրեթէ ամբողջովին հեշտանքը որ կը ծնի շփումէն լման, պարզ և իրր լքեալ, արուեստի երկին հետ ... դժուար հրաժարում երեւութական ...»։

Աֆրանս, իր կարգին, կը պահանջէ, ի նպաստ հեշտասէր և քմայքոտ քննադատութեան, որ չի յաւակնիր իմացականութիւն դնել ամէն տեղ, առանց այդ պատճառաւ զազրելու հաճելի ըլլալէ, և ընդհակառակը։ Եւ կ'ուզէ իր սարսափելի հակառակորդին սա աղաչանքը՝ հեղեղական ու դաւաճան՝ «բայց չի՞ կրնար ներել անմեղ մտքի մը խառնուիլ արուեստի բաներուն, նուազ խստութեամբ և շարունակականութեամբ (բաներ որ ինքն ալ չունի), և կիւրարկել նուազ իմացականութիւն, մանաւանդ նուազ տրամաբանութիւն։ չի՞ կրնար ներել պահելու՝ քննադատութեան մէջ, զրոյցի ընտանեկան թոնը և պտոյտի թեթեւ քայլը, կենալու՝ ուր հաճելի է, և ընել երբեմն խոստովանութիւններ, հետեւիլ իր ճաշակին, իր քմայքներուն և նոյնիսկ քմահաճոյքին, ըլլալու պայմանաւ միշտ իրաւ, անկեղծ և բարեացակամ, չզիտնալու և չբացատրելու ամէն բան. հաւատալու՝ անդամամեղի զանազանութեան զաղափարներու և զգացումներու, և խօսելու հաճոյքով սիրելի բաներէ»։

Այս ամէնը՝ ըսելու համար որ քննադատութիւնը չի կրնար առարկայական ըլլալ, Քանի որ իմացականութիւնը չի կրնար տալ անոր հաստատ կոռուան մը իր դատումներուն և դասաւորումներուն, քանի որ զիտական ձգտումը՝ խարկանք, դրութեանական ոգին՝ փնտրակար, և աւանդութիւնը խարող է, որոշապէս պէտք է հրաժարի ինքն իրմէն դուրս գալու փոփոխութենէն, որ զուրկ է գեղեցկութենէ, բայց զուրկ՝ իմաստէ: Տպաւորապաշտներու բոլոր դանգաճները dogmatique քննադատութեան դէմ կը յանգին այս եզրակացութեան: Հոգ է վէճին հանդոյցը: Եւ Տպաւորապաշտները կ'արտադրեն նոր պատճառաբանութիւններ յեռակելու այն հաստատումը թէ մարդ անկարող է ինքն իրմէն դուրս ելլել:

Եթէ Քննադատները կարենային առարկայական ըլլալ, որովհետեւ ճշմարտութիւնը հաւանաբար անշարժ և մէկ հատիկ է, վաղուց ան աչքերուն զարկած պիտի ըլլար, և մենք հաշուի առնելու հարկին տակ չէինք ըլլար: զրականութեանց հանրապետութեան մէջ, տարբեր և հակասական այդքան կարծիքներ, և ամենէն կարեւոր նիւթերուն վրայ: Սակայն կարծիքներու այս տարբերութիւնը գոյութիւն ունի, անժխտելի իրողութիւն մըն է այդ:

Պէտք է հետեւցնել ուրեմն՝ մարդ ինքզինք կը խաբէ խօսելով առարկայական քննադատութեան մասին . . . Նոյնիսկ երբ համաձայնութիւն հաստատուած թուի երկի մը սքանչացողներուն միջև, կը դադրի ան ա'յն վայրկեանին որ զանոնք կը հրաւիրես տալու՝ իւրաքանչիւրն իր նախընտրութեան պատճառը: Այն ատեն կը նշմարես որ համաձայնութիւնը երևութական էր միայն, որովհետեւ «միեւնոյն զիրքի մը մէջ, կը հաստատեն անոնք ներհակ բաներ որոնք չեն կրնար միասին գտնուիլ հոն»: Ո՞ւրկէ՝ ասիկա: Անկէ՝ որ արուեստի երկը մասնաւոր բնոյթ ունի զոր զատորոշել և ճանչնալ ջանալու է:

Ֆիզիք աշխարհի մէջ շրջապատող առարկաներուն մենք կը ծանօթանանք մեր զգայարաններով: Եւ գեռ զգայարանները մեզ կրնան խաբել, ինչ որ յաճախ կը պատահի, և թերեւս անոնք մեզ բնաւ իրականութեան հետ հաղորդակցութեան մէջ չեն գներ, այլ միայն երեւոյթներուն հետ,

և իբր իրականութեան թարգմանութիւններ, անոնցմէ մեր առած տպաւորութիւնները, սակայն և այնպէս, կը ներկայացնեն բաւական կայունութիւն որպէսզի մենք կարենանք մեզ ապահով ուղղել հանապազօրեայ մեր կեանքին մէջ: Եւ, աւելին, այդ տպաւորութիւնները այդքան չեն փոխուիր մէկ անհատէն միւսը, մարդոց միջև համաձայնութիւնը, միաձայն հաւանութիւնը կարելի դարձնելով:

Բայց գրական երկի մը պարունակութեան ծանօթանալու կերպը կը տարբերի ամբողջապէս ֆիզիք աշխարհի հետ յարաբերուելու կերպէն: Հարկ է այժմ իւրացնել շարք մը զգացումներ և զազափարներ, զգալու, իր հաշուին, օտարական հոգեվիճակներ, անոնց բարդութիւններով և երանգներովը, անոնց անակնկալներով և ալլանդակութիւններովը, և ինքզինք թողուլ քաղցրօրէն պարփակուիլ և թափանցուիլ մթնոլորտով մը ամբողջապէս տարբեր մեզի սովորականէն: Այս քաղցր և փափուկ գործողութիւնը ֆիզիք շփումի վայրագ խտութենէն բան չունի, կը կատարուի դանդաղօրէն ու իրր համոզումով, գրեթէ միշտ անկատար կերպով, կը թողու այնքան տեղ երազին . . . Այդ պատճառաւ, նոյն երկէն, երկու անձ՝ կ'ընդունին այդքան տարբեր տպաւորութիւններ: Ընթերցողը կ'աշխատակցի հեղինակին, և պատկերին՝ որ ան կը տանի զիրքէն, իր անձնական բերումը խառնուելով՝ հեղինակին ներկայացուցած հոգեվիճակներուն հետ: Ի՞նչ կայ զարմանալի որ ըլլան այդքան օրինակ «Աստուածային կատակերգութենէն» որքան զայն կարգացող:

«Բոլոր զիրքերն ընդհանրապէս, և նոյն իսկ ամենէն սքանչելիները, կը գրէ Ֆրանս, ինձ կը թուին անհունօրէն նուազ թանկ իրենց պարունակածով քան ա'յն որ անոնց մէջ կը գնէ ընթերցողը: Լաւագոյնները, ըստ իս, անոնք են որ աւելին մտածել կուտան, և կուտան ամենէն ալլազան բաներ . . . Պէտք է քննադատը լաւ թափանցուի սա զազափարով որ ամէն զիրք այնքան տարբեր օրինակներ ունի որքան ընթերցող, և որ պօէմա մը, տեսարանի մը պէս, կը կերպարանափոխուի բոլոր աչքերուն մէջ որ զայն կը տեսնեն, բոլոր հոգիներուն մէջ որ զայն կ'ըմբռնեն»:

Հետեւաբար մարդ շատ յաւակնոտ եղած կ'ըլլայ երբ ուզէ պարտադրել այլոց իմանալու մասնաւոր իր կերպը այսինչ երկը, և շատ պատրանաթափ՝ երբ կը խորհի թէ առարկայական ոչինչ կայ երկերու քննադատութեան մը մէջ հիմնուած գրեթէ ամբողջովին ենթակայական իմացականութեան մը վրայ:

Եւ ի՞նչ իրաւունքով մարդ պիտի հրապարտանար ըմբռնած ըլլալով ճշմարիտ իմաստը պօէմայի մը կամ ողբերգութեան մը, երբ անոնց հեղինակներն իսկ շատ պիտի չուարէին մեզի ըսելու այդ: «Անոնք որ գլուխ-գործոցներ կ'երկեն չեն գիտեր ըրածին. բարեգործութեան անոնց վիճակը ի է անմեղութեամբ»:

Աւելին կայ: Գրական երկի մը իմացումը կը փոխուի ոչ միայն ընթերցողէ ընթերցող, քննադատէ քննադատ, այլ՝ նոյն մարդուն համար, ըստ վայրկեանի անոր տրամադրութիւններուն: Հաշուի առնելու է փոփոխութիւնները զորս ժամանակը կը ներմուծէ գրականութիւնը իմանալու մեր կերպին մէջ: Բազում անգամներ, Lemaître մեզի կ'իմացնէ ետ առած ըլլալը իր երիտասարդական հիացումներէն շատերը: Եւ, միայն մէկ օրինակ առնելու համար, V. Hugo-ի պաշտումին մէջ ապրելէ ետք, աչքերը լի անոր թովչանքով, և ականջները՝ հնչականութեամբ, կը զգայ, ներկայիս, իր հոգին գրեթէ օտարական բանաստեղծին հոգիին, կը սխալէր իր երիտասարդութեան, և կամ հիմա՞ կը սխալի: Սակայն անկեղծ եղած էր այն ատեն, ինչպէս՝ այս պահու: Հաւասարապէս անկեղծ այս երկու հայեացներուն միջև, շատ յանդուգն պիտի ըլլար ան որ պիտի նախընտրէր մին միւսին:

Այս փոփոխութիւնը որ Lemaître կը զգայ իր հաշուին, չէ՛, ինչպէս պիտի կարծէին, հազուադիւրս երեւոյթ մը զատորոշելու իր գոյգէն քննադատը որ զայն կը խոստովանի: Մենք բոլորս ալ այդպէս շինուած ենք:

Աստիճանի տարբերութիւններ կրնան ըլլալ քննադատներուն միջև, բայց ոչ բընութեան: Ուրիշ աւելի, ուրիշներ նուազ, բայց բոլորն ալ կը փոխուին: Կրնան գըտնելի քննադատներ որոնք պիտի չհարտանան, և պիտի նախընտրեն պահել, հանրութեան առջև, գրեթէ անփոփոխ դիրք

մը, բայց ի հեճուկս անկեղծութեան, և դեր մը խաղալու պարտաւոր պիտի կարծեն ինքզինքնին, երեւակայելով որ իրենց համար արժանապատուութեան հարց է միշտ կրկնել այն որ ըսած են անգամ մը: Բայց անոնք որ անկեղծ են (ստեղծողները հաշուի չեն առնուիր) և միշտ կ'երթան մինչև ծայրը իրենց մտածումին, պիտի չկրնան նշմարել փոփոխութիւնները ամենէն ամուր նկատուած կարծիքներուն: Lemaître սապէս կը բանաձեւէ անվրիպելի հարկը փոփոխութեան, և իր հետեւանքները յարաբերաբար քննադատութեան առարկայականութեան՝ «փոփոխական, կը դիտենք աշխարհ մը որ կը փոխուի: Եւ նոյնիսկ երբ դիտուած առարկան յաւէտ հաստատուն է, իր ձեւերուն մէջ, բաւ է որ ողին ուր ան կ'արտացոլայ, ըլլայ շարժուն և այլազան որպէսզի անկարելի ըլլայ մեզի՝ պատասխանատու ըլլալ վայրկեանի մեր տպաւորութենէն զատ ուրիշ բանի. . . Երկիրը կ'ընթանան մեր մտքին հայելիին առջեւէն. բայց որովհետեւ ընթացքը երկայն է, հայելին կը փոխուի այդ միջոցին, և երբ պատահամբ նոյն երկը վերստին գայ. . . նոյն պատկերը չտեսնուիր հայելիին մէջ»:

Եւ քիչ անդին ան կը յաւելու. «Բանի որ այդպէս է, քանի որ, ամենուն վրայ, ամէն ինչ ունայն է, սիրենք զիրքերը որոնք մեզի հաճելի են առանց մտահոգուելու դասաւորումներէն և համաձայնելով մենք մեզի հետ որ այսօրուան մեր տպաւորութիւնը պիտի չկապէ վաղուանը»: Համեստ և պատրանաթափ եզրակացութիւն, բայց միակ ճիշտ՝ աչքին մարդու մը որուն արգիլուած է կշտանալ ձգտիլ ցնորքներէ տարբեր բաներով, հաճելի և յուսահատեցուցիչ երեւոյթներու աշխարհի մը մէջ: Եզրակացութիւն՝ համաձայն France-ին որ տրտում և քաղցր ժպիտով մը զայն կ'ընդունի երբ կը բանաձեւէ իր հաւատոյ հանգանակը սապէս՝ «Բանի որ լուելու և հրաժարելու քաղութիւնը չունէի, ուղեցի հաւատալ, հաւատացի: Հաւատացի գէթ իրերու յարաբերականութեան և երեւոյթներու յաջորդականութեան»:

Եթէ ընդունինք այս տեսակէտը, որոշ է որ կը պարտադրուի այն եզրակացութիւնը որ կը մերժէ քննադատութեան առարկայական ըլլալու կարելիութիւնը: Պատրաստ

ենք կրկնել սա կծու խօսքերը France-ին՝ «չկայ առարկայական քննադատութիւն, ինչպէս չկայ առարկայական արուեստ և բոլոր անոնք որ կը հպարտանան զնել իրենց երկերուն մէջ իրենք իրենցմէ զատ ուրիշ քան կը խարուին ամենէն նենգամէտ պատրանքէն: Ըշմարտն այն է որ մարդ ինքն իրմէ դուրս չի կրնար ելլել»:

Սակայն պիտի ընդունինք այդ տեսակէտը: Կը հարկադրէ՞ ան ինքզինք բացայայտութեան հարկաւորութեամբ:

Չկա՞յ ոչ մէկ միջոց ազատելու ենթակայականութենէ:

Դիտեցէ՛ք կերպարանքը որ կ'առնէ խնդիրը France-ի գրչին տակ, և լայնութիւնը որ ան կուտայ վէժին: «Չկայ ո՛չ առարկայական քննադատութիւն, ոչ ալ առարկայական արուեստ» կ'ըսէ ան: Եւ իրաւունք ունի կապելու քննադատութեան ենթակայութեան հարցը արուեստի ենթակայութեան, որովհետեւ արուեստագէտի մը համար, առարկայական ըլլալու անկարելիութիւնը ապացուցանելու պարագային միայն կարելի պիտի ըլլար ձեռնարկել նոյն ապացուցումին՝ քննադատութեան համար, քանի մը դժուարութիւններով: Արդ, չին է ենթակայական և անձնական արուեստին վէճը որ շատ մեկան հոսեցնել տուաւ: Տալու համար անուն մը միայն, Flaubert-ին Նամականին լի է նշմարներով և քննարկութիւններով որոնք կը ձգտին ապացուցանել թէ առարկայականութիւնը մեծ իտէալն է գրագէտին, և թէ արուեստագէտ մը նկատի կ'առնուի ա՛յն չափով որով յաջողած է իր երկէն բացակայիլ . . . բայց այս մեծ հակաճառութենէն դուրս կուգայ թէ կարգ մը հեղինակներ աւելի առարկայական են քան ուրիշներ, և կարգ մը սեռեր աւելի անանձնական՝ քան ուրիշներ: Գրական քննադատութիւնը չէ՞ ճիշտ սեռ մը ամենէն անանձնականներէն: Չունի՞ բնոյթ ձգտելու առարկայականութեան, հոգ չէ թէ բնաւ չհասնի անոր: Կամ, այլ եղբով, իրաւունք չունի՞ քննադատ մը ինքզինք հռչակելու առարկայական այն չափով իսկ ճիգին որ կ'ընէ՝ հասնելու համար առարկայականութեան:

«Յրանսական Գրականութեան Պատմութիւն» իր գիրքին մէջ, Gustave Lanson, վիճելով անձնական և անանձնական ար-

ուեստին հարցը, կը գրէ, մեծ թափանցողութեամբ՝ «Գիտական մեթոտով մը խըստիւ չհակադրուող բոլոր «գաղափարներուն», մէջ կը մտնէ մաս մը երեւակայութիւն, յուզում և ենթակայական կամեցողութիւն, այսինքն՝ անանձնական արուեստին և անձնական բանաստեղծութեան դատորոշումը բացարձակ չէ, այլ՝ յարաբերական. և հոս, ինչպէս բարոյագիտութեան մէջ, պէտք է դատել զրազէտը իր ձգտումներուն և իր ճիգերուն, իր կամքին համեմատ»: Գրականութեան, ինչպէս բարոյագիտութեան մէջ, մտադրութիւնն է որ կը հաշուեն, անոր դիմելու ենք նախընտրաբար և գլխաւորաբար: Ինչպէս որ վէպ մը, ըստ իր սահմանումին, աւելի անանձնական է քան եղբերգութիւն մը, ինչպէս որ լաւ ողբերգութիւն մը մեղի կը ծանօթացնէ շատ աւելի նուազ իր հեղինակը քան տաղ մը կամ երգիծագրութիւն մը, այնպէս ալ քննադատական ուսումնասիրութիւն մը մեղի կը տեղեկացնէ նուազ քննադատին մասին քան երկին: Եւ բացայայտ չէ՞ որ ա՛յն ուսումնասիրութիւնները կը հաշուելին որ մեղի կը հայթայթեն քննադատուած գիրքին վրայ ամենէն աւելի տեղեկութիւններ, և ամենէն ամբողջական, տեսութիւններ՝ ամենէն շիտակ և ամենէն յստակ, մեկնութիւն՝ ամենէն թափանցող ու ամենէն խմաստուն, — այն ուսումնասիրութիւնները, մէկ բառով, որոնք մեղի թափանցել կուտան շատ խորը երկին իմացումին մէջ: Անոնք են որ իրաւունքով կ'արձանագրուին ենթակային «գրականութեան» մէջ:

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵԻ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ՝ 17)

